

OSMANLI DÖNEMİ KAYNAKLARINDA YER ALAN İSPİRLİ ÂLİMLER⁽¹⁾

Prof. Dr. Şamil DAĞCI*

ABSTRACT

Erzurum is among the first cities to embrace Islam in Anatolia. Its acquaintance with İslam dates back to the Caliph Omar's reign. İspir, being an important settlement in Çoruh site, has undertaken a crucial mission in the process of Islamisation and Turkifying Anatolia. In the course of history, Çoruh valley has become an important corridor in the extension of Oğuz Turks through influxes both into the east and west. İspir has functioned as a strategic headquarters.

On the other hand the scholars of İspir have made remarkable contributions to the establishment and development of Sunni-Maturidiyyah doctrine in Anatolia. They have compiled systematical Works concerning al-Maturidiyya. As an example, Kâdizâde of İspir has indicated the basic differences between the doctrine of al-Ash'ari and al-Maturidi which consist the two important doctrines of Islamic theological system.

The object of this humble study is to make a modest contribution to the attempts in confirming the scholars brought up in İspir, and drawing the religio-scientific map of the region. The Official Year Books (Salnames) and other sources and documents of Ottoman Empire (such as Shakaik al Noumaneyyah, and its supplements, Huzur Dersleri etc.) are taken as references. Besides, some my methodological considerations are also included.

ÖZET

Erzurum, Anadolu'nun Müslümanlığı en erken kabul eden illeri arasında yer almaktadır. Bölgenin İslam ile tanışması Hz. Ömer dönemine kadar dayanmaktadır. Çoruh havzasının önemli bir yerleşim merkezlerinden birisi olan İspir, Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli misyon üstlenmiştir. Tarihsel süreçte

¹ 26-28 Haziran 2008 tarihleri arasında Atatürk Üniversitesi İspir Hamza Polat Meslek Yüksek Okulu'nda gerçekleştirilen **İspir-Pazaryolu Tarih, Kültür ve Ekonomi** Sempozyumunda sunulan tebliğ metnidir.

* A. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

doğu batı istikametinde bir seyir izleyen Oğuz boylarının akınlarında Çoruh vadisi önemli bir koridor olmuş İspir de stratejik ir karargâh fonksiyonu icra etmiştir.

Diğer taraftan Anadolu'da Sünni - Mâturîdî doktrininin yerleşmesinde ispirli âlimler önemli katkılarda bulunmuşlar, Mâturîdilîğe ilişkin sistematik eserler te'lif etmişlerdir. Örneğin Osmanlı Devleti bakımından erken sayılabilecek bir dönemde İspirli Kâdîzâde, İslam akâid sisteminin iki önemli doktrinini oluşturan Eşarilik ve Maturidilik sistemleri arasındaki temel karakteristik farklılıkları ortaya koymuştur.

İspirin ilmi haritasının ispir bölgesinden yetişen âlimlerin tespitine katkıyı amaçlayan mütevâzı tebliğimiz giriş niteliğindedir. Osmanlı Devletinin resmî yıllıklarına (Sâlnâmeler), resmî belgelere ve Huzur Dersleri, Eş- Şakâîu'n-Nu'mâniyye fi Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye ve Zeyleri gibi diğer Osmanlıca kaynaklarına dayanılarak hazırlanan makalemizde ayrıca bazı metodik mülâhazalarımıza yer verilmiştir.

A. Giriş

Yüce Rabbimiz, içinde yaşadığı çetin coğrafya şartlarına sabırla direnen bölgemiz insanına büyük nimetler lutfetmiştir. Geçimini temin etmek için gece gündüz çalışan ve Allahın kendisine bahşettiği üstün zekâ ve diğer yetenekleri azim ve iradesi ile birleştiren yöre insanı, pek çok sıkıntıyı aşmış ve pek çok zorluğu kolay kılmıştır. İspirideki başarının dinamiklerini de, iman ile iradenin, akıl ile çalışma azminin ahenkli bir kaynaşmasının tezahüründe aramak gerekir.

Şurası da bir gerçektir ki Çoruh Vâdisini iki taraftan ihata eden yüce dağlar, buna bağlı olarak da zirai ekonomiye elverişli olmayan İspir coğrafyası, İspirinin azim ve iradesine dar gelmiş ve onu, sıkıştığı bu vadiden çıkarak Türkiye'nin hatta Dünyanın her tarafına dağılmaya icbar etmiştir. Üstün yeteneklerini değerlendiren İspirli, ülke içinde ve dışında işadamı olmuş fabrikalar kurmuş; vali olarak devlet hizmetinde bulunmuş, ilim adamı olmuş, komutan olmuş, el attığı her dalda başarılı olmanın onurunu yaşamıştır. Ancak vefâ örneği olan bu güzide insanlar, uzun zaman İspir'den çok uzaklarda yaşamalarına rağmen İspir'i ve İspirliyi unutmamış, onu her zaman gönüllerinde yaşatmış, kısaca bu hicran ile yaşamışlardır. İnsanımızın bu üstün meziyeti de bireysel ihtiraslarının zebunu olmamasının, yaşamadan ziyade yaşatmanın, insanlığa faydalı olma inancının bir tezahürüdür.

Tebliğimde İspir bölgesinden yetişmiş muayyen bir din âliminin hayatını, eserlerini ve etkilerini detaylı olarak ortaya koymak yerine, bu önemli konuya giriş sadedinde İspir'den yetişen âlimlerin tespit edilmesinin ve tanıtılmasının önündeki engellere kısaca temas etmeyi ve bölgenin ilmi haritasının ortaya konulmasında dikkate almamız gereken bazı hususlara dair bazı metodik mülâhazalarımı sizlerle paylaşmayı tercih ediyorum.

Âlimler, içinde temayüz ettikleri toplumların ma'şerî vicdanının tezahürleridir. Devletler ve milletler, bu bilgin ve bilge insanların fikirlerinin ışığında kurulur ve somutlaşır. Milletler, karşılaştıkları tehdit, tehlike ve bâdirelerden, yine kendilerini milletlerine adayan bu milliyetperver insanlar sayesinde kurtulur. Bu bakımdan âlimler, kendi milletlerinin sadece tarihine değil, istikbaline de ışık tutan kandilleri, şahlanan iman ve iradeleri, gerektiğinde kanayan vicdanlarıdır. Milletlerin bekâsı, yetiştirdiği âlimlerinin bekasına bağlıdır. Başka bir ifade ile milletler, âlimleri oranında var veya yoktur.

İslâm dininin ilme verdiği kutsiyeti ön plana alarak *ilim* terimini, ayırım yapmaksızın hem *dînî* hem de *teknik* ilimleri kapsamak üzere geniş anlamıyla kullanıyorum. Zira İslâm'ın ilim telakkisinde mütehassıs bir hekim veya uzman bir mühendis de tıpkı bir müfessir veya fakih gibi âlim olarak değerlendirilmektedir. Bütün ilimler Yüce Allah'ın insanlara lutfettiği ilim sıfatının tezahürü olduğu için bunları *dînî - gayr-i dînî* biçiminde bir ayırma tâbî tutmak kanaatimizce isabetli değildir. Netice itibarıyla müfessir, ilâhî vahiy olan Kur'ân-ı Kerim'in ayetlerini; tabip veya mühendis ise Yüce Allah'ın insana ve kâinata koyduğu mükemmel düzeni, kâinat laboratuvarını (kevnî/kozmolojik ayetleri) anlamaya ve açıklamaya ve insanlığın istifadesine sunmaya çalışmaktadırlar. Bu bakımdan bütün âlimler (*انما يخشى الله من عباده العلماء*)² ayetinin muhatabı olmada ortak kabul edilmektedirler.

B. İlimiye Sınıfında Yer Alan İspirli Âlimler

Tarih boyunca bölgemizden ve ilçemizden, ünü İspir'i ve Erzurum'u aşarak İmparatorluğun başkenti olan İstanbul'a taşan büyük âlimler yetişmiştir. Rahmete vesile olması niyazıyla (*teberrüken*) bunların sadece bir kaçının ismini zikredeceğiz.

Osmanlı Devletinin kurucusu olan Osman Gazi döneminde başlayan, Orhan Gazi döneminde sürekli olarak icra edilen ve özellikle I. Murat döneminden itibaren de her yıl ramazan ayında vakit buldukça her gün, ramazan dışında ise padişah

² Fâtır, 35/28.

iradesiyle devletin seçkin âlimleri, dönemin padişahının huzurunda (**huzûr-i hümâyun**)'da toplanarak seçkin bir müfessir tarafından Kur'ân-ı Kerim'den bazı sûrelerin tefsiri okunur, yine İmparatorluğun seçkin bilginleri tarafından müzakere edilirdi. Sultan III. Mustafa döneminde bu uygulama sistemli olarak düzenlenip kurumsallaştırmıştır. 1172/1758 tarihinden itibaren Osmanlı devlet teşkilatında "**Huzur Dersleri**" ismi ile yerini alan bu müessese, bünyesinde teşkil edilen ulemâ meclisleri marifetiyle önemli ilmî faaliyetler gerçekleştirmiştir.³ Huzur Dersleri ile ilgili kayıtlardan tespit edebildiğimiz kadarıyla, Padişahların da bizzat katıldıkları bu ilmî mübâhase ve müzâkerelere, dönemin İstanbul Medrese (Üniversite) lerinde seçkin öğretim üyeleri (**müderris**) olarak görev yapan İspirli bilginler, sadece birer dinleyici (**muhatap**) olarak değil ders anlatıcısı (**mukarrir**) sıfatıyla aktif olarak katılmışlardır. Hicri 1194 de "**Üsküdar Mollalığı**" makamını ihraz eden **İspirli Ömer Efendi**⁴ ile 1280 tarihinde vefat eden **İspirli Ali Efendi**⁵ İmparatorluğun bu seçkin âlimleri arsında yer almaktadır.⁶

İslam akâid (inanç) sisteminin iki büyük damarından (*ecole*) (**eş'arîlik-mâturîdilik**) birisini oluşturan Mâturîdilîğin Anadolu'ya yerleşmesinde de İspirli âlimlerin önemli katkıları olmuştur. Erken sayılabilecek Osmanlı dönemi kelim literatüründe bu alanda (رسالة مميزة مذهب الماتريدية عن مذاهب غيرها) isimli önemli eseri ile **Kâdîzâde Muhammed Arif b. Muhammed el-İspirî**'nin⁷adını görüyoruz. Bu

³ Huzur Dersleri hakkında geniş bilgi için bkz., Ebu'l-Ulâ Mardin, **Huzur Dersleri**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1956-1966 I, ss.5-110.

⁴ Muhammed Süreyya'nın **Sicill-i Osmânî** isimli eserinde (III,978) de Huzur Dersine muhatap olarak katılan **Ömer Efendi**'nin müderris (üniversite öğretim üyesi) olduğu ve 1194/1780'te "**Üsküdar Mollası**" ünvanını kazandığı zikredilmektedir.

⁵ Nev'izâde Atâî (Atâullâh), **Hadâiku'l Hakâik fî Tekmiletî's- Şakâik**, (Neşre hazırlayan Abdülkadir Özcan) Çağrı Yayınları, İstanbul1989, II-3, s. 559. İspirli Ali Efendinin Huzur derslerine tayini 1275/1858, ayrılışı ise 1280/1863 senesinde gerçekleşmiştir. Ali Efendi'nin Huzur Dersleri programında ders anlatıcılığı (**mukarrirliği**), vefatı sebebiyle sona ermiştir. Rütbesi "**İbtidâ-İ Dâhil**" ve "**Hareket-İ Dâhil**" olarak kaydedilmektedir. Bkz. Ebu'l-Ulâ Mardin, **Huzur Dersleri**, I, 140,361,379 ve 383.

⁶ Merhum Ebu'l-Ulâ Mardin'in naklettiğine göre, merhum İbnü'l-Emîn Mahmut Kemal İnâl'in özel kütüphanesi 2907 numarada kayıtlı (Eski 304) yazma eserde [varak 112/1, 113/a] "**1190 senesi şehri ramazan-ı mübârekte huzû-i fâizi'n-nûr hazret-i hilâfet-penâhîde kırâat- ı tefsiri şerif için müderrisin efendilerin isimleri**" kaydedilmiştir. Bu isimlerden Huzur Dersleri muhatapları arasında İspirli Ömer Efendi'nin ismi de yer almaktadır. Mardin, age, II,796. Huzur Derslerine katılan Erzurumlu diğer ulemâ için bkz. Mardin, a.g.e., I, 116, 126,165, 167, 171, 175, 178, 199, 204, 207, 208, 211, 212, 215, 216, 219,220, 383, 584, 585, 588, 596, 604; II, 796)

⁷ Kadîzâde el-Erzurûmî el-İspirî Muhammed Ârif b. Muhammed, (vefatı, 990/1582) nin Berlin Kütüphanesi numara 2492'de bulunan **Risâletu Mümeyyizeti Mezhebi'l-Mâturidiyye An Mezâhibe Gayrihâ** isimli eserin bir nüshası da İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi, Kasîdecizâde nu.672'de kayıtlı olup [vr.50b-59a] istinsah tarihi ise 1173/1759 dur. Eserin tahkikli neşrini (**edition critique**) yapmak İspirli ilahiyatçı kelimcilerden beklenmektedir.

İspirli âlimin vefatı 990/1582 tarihine, yani imparatorluğun ilimde de zirvede olduğu döneme tekabül etmektedir. Bu dönemde Osmanlıda dîni ilimlerde Şeyhülislam **Kemal Paşazâde** (İbn Kemâl), **Zenbilli Ali Cemâlî** ve **Ebussuûd Efendi** vb zirve bilginler vardır. Bunlar arasında İspirli âlimler de yer almaktadır.

İspir'den yetişip Erzurum'da, Trabzon'da konaklayan, buralardan da İstanbul'a giderek **Âsitâne**'yi mekân tutan, padişahlara hocalık ederek büyük itibar gören ve Eyüp Sultan, Fatih, Süleymaniye, Sultanahmet ve Büyük Ayasofya gibi "**selâtin câmileri**" nde müderrislik yapan, padişahların huzurunda Cuma hutbeleri okuyan ve yaşadıkları dönemin Şeyhülislamlarına "**ders vekilliği**" yapan İspirli âlimler vardır.

İspirî Şeyh Ali b. Sâlih Fb. Dâvûd Efendi⁸ (vefatı, 1103/1691) ile **reisü'l-meşâyih** ve **reisü'l-müfessirîn İspirîzade Şeyh Ahmed Efendi** 1143 (1730)⁹; yaşadığı dönemde **tâcu'l-muhaddisîn** ve **reisü'l-müfessirîn** unvanlarını ihraz eden **İspiri Şeyh Ali'nin damadı Mustafa Efendi**¹⁰ ve **İspirîzade Şeyh Osman Efendi**¹¹, bu gurupta yer alan âlimlerimize örnek verilebilir.

⁸ spirî Şeyh Ali Efendi (Ali b. Sâlih b. Dâvud el- İspirî), İspir'de doğmuş, ilk tahsilini burada ikmal ettikten sonra Trabzon'a giderek **Müftü Hasan Efendi**'den yedi yıl süre ile ilim tahsil etmiştir. Trabzon'dan sonra İstanbul'a giderek, **Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi, Karamânî Uzun Hasan Efendi** ve **Kara Süleyman Efendi**'lerden taallüm etmiş ve icazet almıştır. 1072/1661 senesinde Eyüp Sultan Hazretleri Camii'nde Cuma vaizliği ile görevlendirilmiş ve "**selâtin-i izam-ı Osmâniyye hazerâtının cevâmî-i şerifeleri cum'a vaizini sınıfına bi'l idhâl taltif buyurulmuştur.**" 1079/1668 tarihinde Bayezid,1080/1669'de Süleymaniye Camiinde vaiz olmuş, 1082/1671 tarihinde ise kendisine **Büyük Ayasofya Camii**'ne Cuma hutbesi hatipliği tevcih edilmiştir. Bu görev o dönem Osmanlı devlet bürokrasisinde fevkalâde istisnâ bir makamdır. Çünkü Ayasofya Camii, İstanbul fethinin sembolüdür. "**Bu ârif-i pür maarif fâdil ve kâmil, celîlü'l-hasâil, hüsn-i ta'bîr bulmaya, nezâketli söz söylemeye muvaffak olan**" bu değerli âlim 1103/1691 yılında vefat etmiştir. Aynı zamanda Nakşî şeyhi olan Ali Efendi'nin mezarı, Topkapı'da **Şeyhler Makberesi** olarak bilinen mezarlıkta Mesnevî şârihi **Sarı Abdullah Efendi** Hazretleri'nin yakınındadır. Bkz. Fındıklılı İsmet Efendi, **Tekmiletü's- Şakâik fi Hakkı Ehli'l-Hakâik**, İstanbul, 1989, V, 323, 324; Şeyhi Muhammed Efendi, **Vakâiyü'l- Fudalâ**, II-III, 91-92; Muhammed Süreyyâ, **Sicil-i Osmânî**, III,519,681.

⁹ İspirîzade Şeyh Ahmed Efendi (Ahmed b.Ali b. Sâlih el- İspirî),İspirî Ali Efendi'nin oğlu olup İstanbul'da doğmuş, devrinin büyük ulemâsından ilim almış, Eyüp Sultan Camii'ne Cuma vâizliği yapmış,, 1112/1700'de selâtin camilerinde vâizler listesine girmiş 1134/ 1721 tarihinde ise **Büyük Ayasofya Camii** hatipliğine tayin edilmiştir. Kendi döneminde büyük itibar gören mâneviyat ehli ve gönül adamı bu büyük âlim 1143/1730 tarihinde irtihal etmiştir. Mezarı, Topkapı'da babası Şeyh Ali Efendi Hazretleri'nin kabrinin yanındaki Kayseri Müftüsü büyük âlim **Karabaş Ali** olarak şöhret kazanan ve 1112/1700'de vefat eden **Ali Nisârî** Hazretleri'nin yanındadır.. Fındıklılı İsmet Efendi, **Tekmiletü's- Şakâik fi Hakkı Ehli'l-Hakâik**,s. 325.

¹⁰ 1124 yılında Ayasofya vâizi olan Mustafa Efendi (**Mustafa b. İbrâhim**), İspirî Şeyh Ali'nin damadı olup aslen Menteşe Sancağı'ndan İbrahim Efendinin oğludur. Kendisinin Şeyhülislam Ebû Saîd-zâde Feyzullah Efendi'nin Sultan Bayezid Medreselerinde ders vekilliği, Fâtih, Bayezid, Süleymaniye ve Ayasofya'da müderrislik ve vâizlik yaptığı kaydedilmektedir. Bkz. Şeyhi, Muhammed Efendi, **Vakâiyü'l-Fudalâ**, II, 340, 407, 417.

¹¹ İspirîzâde Şeyh Osman Efendi (**Osman b. Halil**), aslen **Menteşe** Sancağı'ndan olup İstanbul'a gelmiş, önce Büyük Ayasofya Camii Vaizi İspirî Şeyh Ali Efendi'nin damadı olan Mustafa Efendinin

Aslen İspirli olup İlçesindeki temel eğitiminden sonra İstanbul'da meşhur **Kazâbâd**'lı hocaya öğrencilik yapan sonra Erzurum'a dönerek uzun yıllar Erzurum müftülüğünü der uhde eden ve eden pek çok yazma eseri hâlen Erzurum müftülüğünde koruma altına alınan **Kâdizâde Muhammed Efendi**¹², ismi halen Erzurum'da yaşayan bilginlerimizdendir.

Azerbaycan **Karabağ**'dan İspir'e teşrif ederek uzun yıllar Erzurum-Hâtuniye medresesinde müderrislik yapan, bu nedenle de Erzurum'dan yetişen ekser-i ulemânın icazet silsilesi kendisinde sona eren (yani bir bakıma hocaların hocası olan) ve önemli eserleri bulunan **Karabekir nâmı**yla maruf **Ebûbekir el-İspirî**¹³de bölgenin saygın âlimleri arasında yer almaktadır.

Şeyhülislam Ebû Saîd Zâde Feyzullah Efendi'nin ders vekili olması hasebiyle ilmiye sınıfına girmiş ve 1103/1691 tarihinden itibaren de İstanbul Medreselerinde müderrislik yapmıştır. Osman Efendi, 1130/1717 tarihinde vefat etmiştir. . Şeyhi, Muhammed Efendi, **Vakâyi'u'l-Fudalâ**, II, 340, 407, 417.

¹² Kâdizâde Muhammed Efendi, Erzurum'da tahsilini ikmal ettikten sonra Dersaâdet'e giderek zamanın meşhur ulemasından Kazâbâd'lı Hoca'nın derslerine devam ederek ikinci kez icazet almıştır. Muhammed Nusret Efendi'nin kaydettiğine göre **Kazâbâd'lı Hoca** bir gün **Kadı Beydâvi** Tefsirinden İsrâ Suresinin 70. âyetini tedris ederken, **و لقد كرّمنا بني آدم و حملناهم في البر و البحر و رزقناهم من (الطيبات و فضلناهم على كثير ممن خلقنا تفضيلا** ayetinin tefsirinde, **Müfessir Beydâvî**'nin ibaresindeki bir "vav" harfinin nahiv ilmi bakımından hangi manayı ifade edeceği üzerinde Hoca ile muhataplar arasında yapılan uzunca müzakereden bir sonuç alınamamış ve katılımcılar dağılmışlardır. Ertesi gün yine müzakereye devam edilirken dersi takrir eden Kazâbâd'lı Hoca Efendi, o zamana kadar Nazar-ı dikkatini celbetmeyen Kâdizâde'ye tevcih-i hitab ederek konuya dair fikrini sorunca; Kâdizâde: "**Hocam, beyhude kafa yorulmasın "vav" harfi, bu ibarede bir mana ifade etmez. Kitabı istinsah eden kişi (müstensih) tarafından sehven yazılmıştır.**" şeklinde mukabelede bulunmuş ve hazır olan bütün ulemanın takdirini kazanmıştır, Muhammed Nusret, **Tarihçe-i Erzurum** s.101.

Kâdizâde, Muhammed Efendi Sultaniye Medresesi'nde tedris ile meşgul iken Erzurum müftülüğüne tayin edilmiş ve 15 sene kadar da Erzurum müftülüğü yapmıştır. Kendi eliyle yazdığı 23 cilt el yazması eser birinci dünya savaşına kadar kütüphanesinde muhafaza edilmiştir. **Ravdâtu'l-Cennât (روضات الجنات)**, **Şerhu-Kelime-i Tevhid (شرح كمي توحيد)**, **Ahvâl-i Kabir Risâlesi (رسالة قلاند المرجان في)**, **Kalâidu'l-Mercân fi Ahkâmî'l-Cânn (بحر الفتاوى)** yazdığı eserlerden bazısını oluşturmaktadır. Tasavvufa ve tarikatlara karşı tutumu sebebiyle İbrahim Hakkı Hz.nin eleştirilerine maruz kalmıştır. Kâdizâde, Muhammed Efendi 1173/1759 de vefat etmiştir. Oğlu müftü İbrahim Edhem Bey'in de **Nehriyyetü'l-Fetâvâ (نهرية الفتاوى)** isimli bir eseri bulunmaktadır. Bkz. Nusret Efendi, **Tarihçe-i Erzurum** s.101; Bursalı Muhammed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri I**, 404.

Diyanet İşleri Başkanlığı Erzurum Eğitim merkezi Müdürü Dr. Zeki KOÇAK tarafından Erzurum İl Müftülüğünde mevcut olan bütün yazma eserler, bu meyanda Kâdizâde, Muhammed Efendi'nin yazma eserleri tasnif edilmektedir. Değerli ilim adamımızın bunları ilim dünyasının istifadesine sunmasını beklemekteyiz.

¹³ Ebûbekir el-İspirî, Erzurum'un meşhur müftülerinden Muhammed Hâzık Efendi'nin babasıdır. İspir'den Azerbaycan-Karabağ'a kadar giderek alet ilimlerini ve Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Kelam gibi yüksek İslami ilimleri tahsil ettikten sonra Erzurum'a dönmüş, Hâtuniye Medresesinde otuz yıl gibi uzun bir süre müderrislik yapmış ve rahle-i tedrisinde pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Erzurum bölgesinden yetişen ve temayüz eden ekseri ulemanın icazet silsilesi ulema arasında **Karabekir Efendi** namıyla meşhur bu güzide âlime dayanmaktadır. 1125/1713 tarihinde irtilal eyleyen müftü

Erzurum Çifte Minareli Medrese'de (Hâtuniye Medresesi) ve Yazıcızâde İbrahim Paşa Medresesi'nde müderrislik yaptıktan sonra 1170/1756 tarihinde Erzurum müftüsü olan ve meşhur İbrahim Hakkı Hazretleri'nin Farsça hocası olan **Ebübekir el-İspirî Efendinin oğlu Hâzık Muhammed Efendi**¹⁴, edip fakihlerimizden birisidir.

Çörmeli deresinden, Erzurum'a, oradan da Amasya'ya giderek eğitimini tamamladıktan sonra Erzurum'a dönüp müderrislik yapan ve *هذا هو الصحيح* diyecek kadar fakih olan **İspirli Hüseyin efendi**¹⁵de müdekkik bir âlimdir.

Döneminin fıkıh otoritesi olduğu için, akranı arasında "**zamanının imam-ı azamı**" olarak yâd edilen ve Erzurum'a teşrif eden **Rûhu'l-Meâni** (روح المعاني في تفسير) (القران العظيم و السبع المثاني) sahibi Bağdatlı meşhur müfessir Seyyid Mahmûd Âlûsi'nin takdirini kazanan, Erzurum müftüsü **İspir'li Cemâlüddin Ömer Fâdıl Efendi**¹⁶, ismi hafızalardan silinmeyen âlimler arasında yer almaktadır.

---

efendi Erzincan Kapı kabristanına defnedilmiştir. Değişik ilim dallarında 10 kadar eser yazmıştır. Ancak 1244(1828) de Rusların Erzurum'u işgal ve istilası üzerine torunları nezdinde koruma altında tutulan bütün eserleri gasp edilerek İran'a götürülmüştür. Bkz. Muhammed Nusret, **Târihçe-i Erzurum (Hemşehrilere Armağan)** Ali Şükrü Matbaası, İstanbul 1338,s.95.

¹⁴ Hazık Muhammed Efendi, İspirli Ebubekir Efendi'nin oğludur. 1102/1690 tarihinde doğmuştur. Uzun zaman babasının tedris halkasında bulunmuş ve kendisinden icazet almıştır. Bundan sonra Yazıcızâde Damat İbrahim Paşa (**Çifte Minareli- Hâtuniye**) Medresesinde müderrislik yapmış ve bütün ömrünü öğrencilerinin eğitim ve öğretimine tahsis etmiştir. Hazık Muhammed Efendi 1170/1756 tarihinde Erzurum Müftüsü olmuştur. Dini ilimlerde ve edebiyatta temayüz etmiş mümtaz bir âlimdir. Hazık Muhammed Efendi'nin zarafeti, letafeti ve beyefendiliği bölgede atasözü haline gelmiştir. Hakkıyla vakıf olduğu Farsçası ile Farsça şiirler yazmış ayrıca yazdığı Türkçe şiirlerle Türk edebiyatına yeni mazmunlar kazandırmıştır. Erzurum-Azeri şivesini kullanmayı tercih eden Hazık Muhammed Efendi, şiirlerinde Erzurum bölgesinde yaygın olan bütün atasözlerini kullanmıştır. Bu bakımdan Divan'ı, Türk Edebiyatı açısından da büyük ehemmiyeti haizdir. (Divan'ı, Hüseyin Güfta tarafından çalışılmış ve Dergâh Yayınevi tarafından bastırılmıştır.) **Kaside-i Mimiyye**'sini devrin Şeyhülislâm'ına takdim etmiş, mükâfata mazhar olmuştur. Meşhur mutasavvif- âlim Erzurumlu İbrahim Hakkı (1115/1703)'nin Farsça hocasıdır. Hazık Muhammed Efendi, 1176/1762 tarihinde vefat etmiştir. Divan'ının dışında **Kâdî Beydâvî**'nin (انوار التنزيل و اسرار التاويل) isimli tefsiri üzerine **Ta'likât**'ı ve müdevven bir **Fetva Mecmuası** vardır. Ancak eserleri cahillerin elinde zayı olmuştur Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın hocası Hazık Efendi'nin vefatına dair yazdığı şiir ve düşürdüğü tarih için bkz. Muhammed Nusret, a.g.e, 102-104.

¹⁵ Hüseyin Efendi, Erzurum Mebusu Muhammed Nusret Efendi'nin dedesi Muhammed Efendinin kardeşidir. **Çörmeli** Deresinde bulunan **Değirmendere** köyünden **Çirkin Ömer Ağa**'nın oğludur. Küçük yaşlarda ağabeylerinin himayesinde Erzurum'da İbrahim Paşa Medresesinde ilim tahsiline başlamış kısa zamanda akranı arasında temayüz ederek şöhret kazanmıştır. Müftizade Muhammed Efendi'den icazet almıştır. Amasya'ya giderek "**kırâat-ı seb'a**" ve "**kırâat-ı aşere**" taallüm etmiştir. Erzurum'a dönerek 1240 senesinde Sultaniye Medresesinde müderris olmuştur. **Hüseyin Efendi**, öğrencilerine iki kez icazet vermiş, 1255 tarihinde vefat etmiştir. Mezarı Derindere köyündedir. Bkz. Muhammed Nusret, a.g.e, s.111.

¹⁶ Cemâleddin Ömer Fâdıl Efendi, Erzurum'un meşhur fakihlerinden İspirli Hoca Muhammed Efendinin (Erzurum milletvekili Muhammed Nusret Efendinin dedesidir.) soyundan gelen bir âlimdir. 1230 yılında Erzurum'da dünyaya gelmiştir. Annesinin doğduğu günden süten ayırdığı güne kadar

Aslen İspirin Karakoç köyünden olup, tahsil hayatından sonra Sırp ve Karadağ savaşlarında fiilen mücâhid olarak yer alan, savaşan savaştan sonra da Erzurum Caferiyye Câmîinde ömrünü hafız yetiştirmekle geçiren ve 1325 tarihinde vefat eden Şeyhu'l-Kurra **Mustafa Niyazi efendi**,¹⁷ büyük gönül adamı **Hâşîizâde Hacı Ali Efendi**¹⁸, "Yetim Hoca" lakabıyla maruf **Mustafa Zihnî Efendi**¹⁹ ve diğer

kendisini abdestsiz emzirmede kaydedilmektedir. İbrahim Paşa Medresesinde eğitime başlamış, 6 yaşında babasının vefatından sonra eğitimi ile annesi meşgul olmuştur. 10 yaşlarında iken Erzurum'da ikamet eden Karadeniz (**Mahora- Yediköy**) lü Ahmet Efendi'den ders almıştır. **Cemâleddin Ömer Fâdil Efendi** müdekkik bir âlimdir. Eğitimi süresince okuduğu kitapları kendi eli ile yazmış ve bunlara pek çok **hâmişler** yapmıştır. Müderrislik yaptığı **Sultaniye Medresesi**'nde 100 den fazla öğrencinin tedrisi ile meşgul olmuş, kısa zamanda şöhreti bölge dışına da yayılmıştır. Küçük yaşlardan itibaren Erzurum müftüsü İspirli Kâdîzâde İbrahim Efendi'nin fetva kitabini yaptığı için fıkıh ilminde otorite olmuş ve döneminde bilginler arasında **döneminin İmam-ı Azam'ı** ve **Müfti'l-Enâm**'i olarak yâd edilmiştir.

Bağdatlı meşhur âlim (روح المعاني في تفسير القرآن العظيم و السبع المثاني) sahibi **Seyyid Muhammed Âlûsî**'nin 1265/1848 tarihinde Bağdat'tan İstanbul'a ziyareti esnasında Erzurum'a uğradığı ve Cemaledin Ömer Fadil Efendi ile görüştüğü, ilmini çok takdir ettiği ve kendisine icazet verdiği ifade edilmektedir. Uzun zaman **Şeyhler Camiinde** Kadı Beydavî'nin (انوار التنزيل و اسرار التاويل) isimli önemli tefsirini, Esat Paşa Camiinde de Kâdî İyâz'ın **Şifa-i Şerif** isimli eserini tedris etmiştir. Âlûsî'nin, Seyahatnamesindeki Ömer Fadil Efendi ile ilgili takdîrkâr ifadeleri, onun müdekkik bir âlim olduğunun işaretidir. **Cemâlüddin Ömer Fâdil Efendi**, pek çok öğrenci yetiştirmiş ve iki kez icazet vermiştir. Zulmün bütün şiddetiyle hüküm sürdüğü zamanlarda daima hakkı müdafaa etmiş, fakir, mağdur ve mazlumlara yardımcı olmuştur. Siyasi iktidarlar her zaman kırgın olmuştur. **Sultan Abdülmeccid** ve **Abdülaziz Han** dönemlerinde bir kere **Erzincan**'a, ikinci defa **Samsun**'a sürgün edilerek memleketinden uzaklaştırılmıştır. Vali Emin Muhlis Paşa'nın 1280 yılında Erzurum Müftülüğü teklifini, önce kabulden istinkâf etmiş, ancak manevi mesuliyetinden korkarak bilahare kabul etmiştir. Harikulade bir zekâ ve hafızaya sahip olan hocanın, **usûl** ve **furû'**a hakkıyla vakıf olduğu kaydedilmiştir. Sorulan fıkhi sorulara fıkıh kitaplarından fasıl, bâb ve sayfa numarasını belirterek fetva vermiş ayrıca fetvalarının dayanaklarını ilk el kaynaklardaki Arapça orijinal ibareler ile te'yid etmiştir. **Ömer Fadil Efendi**, 1303/1888 tarihinde vefat etmiştir Oğlu Muhammed Nusret Efendi, **Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı**'nda Erzurum Milletvekili olmuş ve **Erzurum Kongresinin** toplanmasında ve Erzurum Müdafaayı Hukuk Cemiyetinin teşekkülünde büyük emeği geçmiştir. Bkz. Muhammed Nusret, **Tarihçe-i Erzurum**, s.119.120.121

¹⁷ Şeyhul Kurra Mustafa Niyazi Efendi, 1262 tarihinde İspir'in **Karakoç** köyünde doğmuştur. Küçük yaşta Kur'an'ı Kerim'i ezberlemiş, **Bayburtlu İbrahim Efendi**den Arapça okumuş, **Mevlana Hâlid-i Bağdâdî**'nin ser âmeden halifelerinden **Tortumlu Fevzi Efendi**'ye inâbe etmiştir. Kardeşlerine bedel olarak **Sırp** ve **Karadağ** savaşlarına fiilen katılmış bir mücahittir. Yedi yıllık sefer görevinde **Rumeli**'yi gezmiş İpek kasabasında **Şeyh Mahmud Efendi**'den kiraat teallüm ederek icazet almıştır. Rumeli'den İstanbul'a geldiğinde meşhur âlim ve Nakşi şeyhi **Ahmet Ziyaeddin Gümüşhanevi**'nin imarethanesine devam etmiş, Şeyhinin emriyle Erzurum'da ikameti tercih ederek Caferiye Camiinde imam-hatiplik yapmıştır. Kendi hemşehrisi büyük âlim Cemaledin Ömer Fadil Efendi'nin derslerine devam ettiği gibi **Ahiskalı Hacı Hafız İbrahim Ethem Efendi**den Kiraat-ı Seb'a ve aşere taallüm etmiştir. Erzurum'daki ömrünü hafız yetiştirmeye tahsis etmiştir. (الساکت عن الحق شیطان اخرس) hadisine uyarak her zaman hakkın müdâfii olduğunu ispat etmiştir. 1325/ yılında vefat etmiştir. Mezarı, hocasının makberesinin yakınındadır. Oğullarından **Osman-ı Zinnüreyn**'in 1334 tarihinde Ermeni eşkiyası tarafından zulmen şehit edildiği, diğer oğlu Hafız Muhammed Salih Efendi'nin ise, Erzurum milletvekilliği yaptığı belirtilmiştir. Bkz. Muhammed Nusret, s.128-129.

¹⁸ Hâşîizâde Hacı Ali Efendi aslen İspirli olup meşhur âlim Hüseyin Efendi'nin oğludur. **Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri**'nin torunlarından **Şâkir Efendi** ile yakınlığı, gönül bağı olduğu ifade

Osmanlı dönemi İspir ulemâsını isim olarak bile zikretmek bile bir tebliğin sınırlarını aşar.

C. Devletin Dînî, Mülkî ve Askerî Bürokrasisinde Görev Alan İspirli Asker İdareci ve Din Âlimleri

Osmanlı Devletinde yetişip her biri kendi sahasında temayüz edip zirveye çıkan komutanlarımız, vali paşalarımız, dîvân sahibi edip ve şairlerimiz de az değildir. İmparatorluğun başkenti İstanbul'da 1163/1749 tarihinde “**yenîçeri ağalığı**” (bir bakıma Osmanlı Kara Ordusu Komutanlığı) makamına kadar yükselen **İspirli Ebû Bekir Paşa**'nın oğlu **Tarpunizâde Numan Ağa**²⁰; büyük edip ve siyaset felsefecimiz, **Amasya** ve **Adana** valimiz Kerap'lı **Ziya Paşa**²¹ gibi iki isim bile İspirinin sadece dini ilimlerde değil siyasi, idari, askeri, hukuki alanlarda da önemli simalar yetiştirdiğinin karinesidir. Ancak uzmanlık alanımızın dışında kalan bu güzide şahsiyetlerin hayatları, eserleri ve hizmetlerinin bu sahanın uzmanları tarafından incelenip takdim edilmesinin daha uygun olacağını düşünüyoruz.

Osmanlıdan cumhuriyete geçiş sürecinde de çok önemli siyasi fonksiyonlar icra eden İspirli âlimlerimizin bulunduğunu müşahade ediyoruz. Birinci Dönem Erzurum milletvekilimiz İspirli **Yeşilzâde Hoca Muhammed Salih Efendi**,²² bu

---

edilmektedir. 1325 tarihinde vefat etmiştir. Erzincankapı mezarlığına defnedilmiştir. Muhammed Nusret s.130

¹⁹ 1872-1912 tarihleri arasında yaşayan **Yetim Hoca** lakaplı **Mustafa Zihni Efendi**'nin hayatı hakkında Cemalettin Server Revnakoğlu'nun “**Tarih Yolunda Erzurum**” isimli dergide **Erzurumiyatçı** imzasıyla yayımladığı yazıların ve “**Erzurum Meşâhiri**” başlıklı eserinin yeniden gözden geçirilmesi faydalı olacaktır.

²⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi 29/Ca/1181 hicri, Dosya no 45, Gömlek no.2750, fon kodu C.ADL. Belgede **Yeniçeri ağası İspirli Numan Ağa**'dan bahsedilmektedir. Tarpunizade Numan Ağa 1162(1749)da kethüda,1163/1750de yeniçeri ağası olmuştur.1164/1751 tarihinde azledilerek İspir'e gönderilmiştir. Numan Ağa İspir'de vefat etmiştir. Numan Ağa'nın, **Ebûbekir Paşa**'nın oğlu olduğu kaydedilmektedir. Muhammed Süreyyâ, **Sicilli Osmânî**, IV,570. Sadece kendisinin değil babasının da paşa olması, (a.g.e, IV,570) dönemin Osmanlı asker-sivil devlet bürokrasisinde İspir bölgesinden yetişen ümerâ ve ulemâ'nın ağırlığı olduğunu göstermektedir.

²¹ Ziya Paşa'nın hayatı ve hizmetlerine ilişkin geniş bilgi için Bkz. Mehmet Kaya Bilgegil, **Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979.

²² Yeşilzade Muhammed Salih Efendi, 1292/877 de doğmuş, Erzurum'da okumuş, 1897 Yunan savaşına katılmış, 1916 da ise Bursa'ya yerleşmiştir. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine **Redd-i İlhak Cemiyeti**'ni kuran bu kahraman âlim hem şehrimiz, ayrıca **Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**'nin başkanlığını da üstlenmiştir. **Anzavur Ayaklanması**nın bastırılmasına fiilen katılan Salih Efendi, İstiklal savaşındaki üstün hizmetleri nedeniyle TBMM kararıyla kırmızı-yeşil şeritli madalya ile ödüllendirilmiştir. Birinci Mecliste milletvekilliği yapan Muhammed Salih Efendi 1954'te İstanbul'da vefat etmiştir. Bkz. Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele Ve TBMM Birinci Dönem, 1919-1923 c.III**, s.397vd. Ayrıca Ömer Hakan Özalp tarafından Salih Efendi ile ilgili

hususla verilebilecek en güzel örneklerden birisini oluşturmaktadır. Muhammed Salih Efendi 1292/1877'de İspirde doğmuş, Erzurum'da eğitim gördükten sonra filen 1897 Yunan savaşına katılmıştır. Savaştan sonra Bursa'ya yerleşen **Salih Efendi**, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine "**Redd-i İlhâk Cemiyeti**"ni kumuş ve **Bursa Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti**'nin başkanlığını üstlenmiştir. Salih Efendi, **Anzak isyanı**'nın bastırılmasına filen katılmış ve cephelerdeki üstün hizmetleri nedeniyle TBMM tarafından kırmızı-yeşil madalya ile taltif edilmiştir.

Resmî kayıtlara göre 1304-1318 (1886-1900) tarihine kadar **Kerap'lı Davut Efendi**²³, İspir müftüsü olarak görev yapmıştır. Birinci Dünya savaşı ve sonrasında İspirin Ermeni mezalimine karşı gösterdiği kahramanlıklar halen dillerde dolaşan **İnayet'in Osman**'ın da aynı köyden olup müftü efendi'nin akrabası olduğu ifade edilmektedir.²⁴ Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında İspir'in gençlerini teşkilatlandırarak İlçenin Ermeni zulmüne maruz kalmasını engelleyen dönemin İspir Müftüsü **Mustafa Başkapan**'ı rahmetle anıyoruz.

Erzurum Vilayet Sâlnamesi'ne göre 1326/1908 yılında İspir müftümüz **Hamid Efendi**; 1925-28 Tarihli **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnâmelerine** göre ise **Hafız Muhammed Salih Efendi**'dir,

1316/1898 yılında İspir kadısı olan ve daha sonra kurtuluş savaşı sürecinde Erzurum **Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafa-i Hukuki Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi** başkanlığını yapan ve Erzurum Kongresinin manevi mimarlarından olan son Osmanlı Meclisi-i Mebusanı Milletvekili **Muhammed Raif Efendi** (Hoca Raif Dinç)'in ve **Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı**'nda milletvekili olarak Erzurum'u temsil eden ve **Erzurum Kongresi**'nin toplanmasının bir diğer manevî mimarı olan İspirli **Muhammed Nusret Efendi**'lerin isimlerini de hayırla yâd etmemiz gerekir.

---

bir monografi (**Hoca, Şeyh, Siyasetçi Erzurumlu Yeşilzâde Mehmet Salih Efendi**, İstanbul, 1999) yayımlanmıştır.

²³ Tetkik etme imkânı bulduğum Sâlnâme-i Vilâyet-i Erzurum'da 1304 yılından 1318 yılına kadar İspir Müftüsü olarak **Dâvud Efendi**'nin ismi tekrarlanmaktadır. **Dâvud Efendi**'nin İspir'in hangi köyünden olduğuna ve hayatına dair malumat ararken tesadüfen merhum **Prof. Dr. Mehmet Kaya Bilgegil**'in, **Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma** başlıklı kitabının 5. sayfasında **Dâvud Efendi**'nin Kerab Köyü'nden olduğunu tespit ettim. İspir'in Ermeni mezalimine karşı himayesinde büyük kahramanlıkları ile efsane haline gelen **İnayet'in Osman** Beyin de Müftü Efendi ile aynı köyden olduğu belirtilmektedir. **1326 tarihli Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmanıyye**'ye göre (s.507) bu tarihte müftümüz **Hamid Efendi**'dir. **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnâmesi**'ndeki kayıtlara göre, 1925-1928 tarihinden itibaren müftümüz Muhammed Efendi'dir. 1314-1316 tarihlerinde ise İspir ilçe hâkimi **Ahmed İlhâmî**, nâibi ise **Muhammed Râif Efendi**'dir. [bkz. **1316 Tarihli Sâlnâme**, s. 574]

²⁴ Halen İstanbul Adalar müftüsü olan çok kıymetli arkadaşım **Osman BARIŞ**, merhum **İnayet'in Osman**'un torunudur. Osman Bey'in dedesi ile ilgili bir makale kaleme alması, hayırla yâd edilmesine vesile olacaktır.

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete geçiş sürecindeki müftülerimizden de kısaca söz etmek isterim. Milli mücadelenin başarıya ulaşmasında en önemli adımlardan birisini, Damat Ferit Paşa hükümetinin hazırlattığı fetvaya karşılık olmak üzere hazırlanan fetva oluşturmaktadır. Dönemin Ankara Müftüsü **Rıfat Börekçi** tarafından hazırlandığı için **Ankara Fetvası** olarak isimlendirilen ve Milli Mücadeleyi meşrû hatta elzem gören bu fetvâ, Anadolu'nun seçkin 150 müftü- âlim tarafından imzalandıktan sonra neşredilmiştir²⁵. Bu imzalardan birisi de İspir müftümüz merhum **Çöbürgensli Ahmed Necati Beyefendi**'ye aittir.²⁶ 1925-1926 1926-1927;1927-1928 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnamelerine göre, 1925-1928 yıllarında İspir Müftüsü **Hafız Muhammed Efendi**'dir²⁷. Bu yıllarda Erzurum İl Müftülüğünü Sadık (**Solakzâde**) Efendinin der-uhde ettiği kaydedilmektedir.²⁸

D. Konu İle İlgili Metodik Bazı Mülâhazalar

Evet, bir bölgenin âlimlerinin tespit ve tescili, aynı zamanda o bölge insanının dünya görüşünün, medeniyetinin yani tarihinin mimari anlayışının, iktisadi ve sosyal hayatının kısaca insanlığının tespitidir. Bu bakımdan tarihe mal olmuş karakter timsali bu güzel insanların yeni nesillere aktarılıp tanıtılması için gereken çalışmaların yapılması bir hak değil, ifa edilmesi gereken ağır bir sorumluluk hatta yükümlülüktür. Devletimizin ve milletimizin bekasında bu güzide isimlerin yeni nesillerimizin

²⁵ Bu fetva, **İrade-İ Milliye Gazetesi**'nin 22 Nisan 1920 tarihli nüshasında yayımlanmıştır.

²⁶ Diyanet İşleri Başkanlığındaki D.23-1560'nolu Şahsi Dosyası.

Ahmet Necati 1285/1868) yılında İspir'in **Çöbürgens** köyünde doğmuştur. Müderris (öğretim üyesi) **Hüseyin Rüşdi Efendi**'nin oğludur. Müftü Efendi'nin torunu değerli ilim adamı Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof.Dr. Ahmet Bedir beyefendinin şahsen verdiği şifahi bilgiye göre **Hüseyin Rüşdi Efendi** aslen **Çöbürgens**'li değildir. 1850'li yıllarda İstanbul'da Ordû-yi Hümâyunda (Harp Okulunda) öğretim üyesi iken (**Buhâri-i Şerif**) hocası iken 1850'lerde kendi isteği ile dînen mazbut bir bölge olarak gördüğü İspir'e (Çöbürgens) yerleşmiştir. Oğlu **Ahmed Necati Efendi**, İspir'de dünyaya gelmiştir. Babasından icazet almış, 1912 de İspir'de müderris 1 Eylül 1919 da ise İspir müftüsü olmuştur. (Sadık Albayrak, **Son Devri Osmanlı uleması I/191].Temmuz 1335/1919 Şer'iyye Sicilleri Arşivi İst. Müftülüğü Dosya 529**)

1930 yılında emekli olduğu anlaşılan bu değerli âlimin ne zaman ve nerede vefat ettiğini tespit edemedim. Akhisar'da yerleşen ve Türkiye'nin her tarafından yüzlerce hafız yetiştiren ve 2008 yılında Âhirete irtihal eyleyen **Şahin Yılmaz** merhum da **İspir Müftüsü Ahmet Necati Bey**'in kızı **İffet Hanımefendi**'nin oğludur. Ancak **Şahin Hoca**, verdiği hizmet sebebiyle İspir'den ziyade **Manisa- Akhisar'lı Hoca** olarak şöhret bulmuştur. İspir'in en dağlık köylerinden birisi olan **Vahnas**'ta tek başına ve yokluk içinde direnerek bölgenin insanına ilim öğretene ve yüzlerce hafız yetiştiren **Yusuf Aydın**'ı da rahmetle yâd etmek bir kadirşinaslık olacaktır. Diyanet İşleri Başkanlığının 100.000 kişilik bir din görevlisi ordusuna rağmen bu sıra dışı insanlar, tek başlarına yüzlerce, binlerce hafız yetiştirmişlerdir. Yüz akı öğrencileri yaşadıkça isimleri Fatihalarla yâd edilecektir.

²⁷ Bkz. **1925- 1926Tarihli Sâlnâme**, s. 394;**1926-1927 Tarihli Sâlnâme**, s.597; **1927-1928 Tarihli Sâlnâme**, s.526.

²⁸ Bkz. **1926- 27 Tarihli Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnâmesi**, s. 596-597.

hafızasında diri tutularak yaşatılmasının hayati önemi bulunmaktadır. Ne var ki sadece İspir'den değil, genel olarak Erzurum bölgesinden yetişen âlimlerin ve diğer tarihi şahsiyetlerin tam olarak ismen tespit edilmesi bile zorluklar arz etmektedir. Kanaatimizce bunun pek çok sebebi bulunmaktadır. Bunlara da kısaca temas etmek isterim.

I. Türkler hareketli, her an mobilize olmaya müsait dinamik bir millettir. Anadolu'nun ebedi yurt edinilmesinden önce de sürekli hareket halinde olmuş, değişik coğrafyaları vatan edinmişlerdir. Bu bakımdan tarih boyunca nerede insan varsa orada Türk, nerede Türk varsa orada Erzurumlu ve doğal olarak da İspirli vardır. Ancak bugün, dün haline gelince mazi olup tarihin konusu olmakta, tarihe konu haline gelen kişi, olay ve müesseseler ise kaydedilmediği takdirde yokluğa mahkûm olmaktadır. Burada bir gerçekliğe daha temas etmek gerekir ki Türk milleti, fitratı ve karakteri itibarıyla tarih yazmaya değil yapmaya daha çok istidatlıdır. Bu bakımdan Milletimiz, genellikle tarihin **yazıcısı** değil **yapıcısı** (fâili) yani öznesi olmuştur. Kısaca Türkler büyük tarihî olaylarda, dışarıdan bir gözlemci ve nakledici değil, aktif bir taraf konumundadırlar.

Sözlü-şifahî nakiller hiçbir zaman yazılı belge gibi kesin hüccet niteliği taşımaz. Kaydedilmediği için bugün maalesef nice bilginlerimizin mezarını değil ismini bile bilemiyoruz.²⁹ Osmanlının bu konudaki devlet bilinç ve hassasiyetini takdirle yâd etmek zorundayız. Ancak **Osmanlı Devletinin Resmî Arşiv Belgeleri, Devlet Salnameleri, İlmiye Salnameleri, Şer'iyeye Sicilleri, Ceride-i İlmiye, Vilayet Salnameleri** ve nispeten yarı resmi nitelik taşıyan **Şakâyık ve Zeyilleri, Sicilli Osmânî** ve diğer belge ve kaynaklarda biyografileri ele alınıp kısaca tanıtılan âlimler bile, ulemâmızın tespiti için yeterli olmadığını belirtmek gerekir.³⁰

II. Bencil (*egoist*) olmayan bölgemiz insanının biz olma bilinci yüksektir. Bir İspirli, ilçede İspirlidir ama Erzurum dışına çıktığında kendisine sorulan “**nerelisiniz**” sorusuna verdiği cevap, “**İspirli**” değil, “**Erzurumlu**” olur. Bu bakımdan Kâtip

²⁹

“ Sağlığında nice ehl-i hünerin,
Bir tutam tuz yoktur katsın aşına.
Önce öldürürler onu aşıktan.
Sonra da mermer dikerler başına.” dördlüğü, bu hakikati dile getirmektedir.

³⁰ Bu hakikat, Arapça bir şiirde şu şekilde ifade edilmiştir.

كل علم ليس في القرباس ضاع كل سر جاوز الأثنين شاع

“Yazılı olmayan her bilgi yok olmaya, Başkasına açılan her sır yayılmaya” mahkûmdur.

Çelebi'nin **Keşfu'z-Zunûn**'unda, Taşköprüzade'nin **eş-Şakâiku'n- Nu'mâniyye**'si ve bu esere yapılan tercüme ve Zeyl'lerde, Muhammet Süreyyâ'nın **Sicil-i Osmânî**'sinde, Şemsüddin Sâmî'nin **Kâmûsu'l- A'lâm**'ında ve Devletin resmi birer yayını olan **İlmiye Sâlnâmesi**, **Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye** ve **Vilayet Sâlnameleri** ve **Medrese Mezuniyet Kayıtları** vb. resmi ve diğer kaynak ve yayınlarda pek çok İspirli âlim, muhtemelen İspir'e değil Erzurum'a nispet edilerek yer almaktadır. Bu bir vakıdır. Ancak bu durumu bir nâkilse olarak da görmemek gerekir. Çünkü İspir, zaten Erzurum'dur, İspirli de Erzurum gibi çok üstün meziyet ve hususiyetleri ile gönlümüzde taht kuran bir şehre mensubiyetten her zaman onur duymuştur ve duyacaktır.

III. Genel olarak bölgemizin insanı, içinde fırtınalar kopsa da kolay kolay iç dünyasını dışına yansıtmayan ummanlar gibidir. Yani Erzurum insanı genellikle çekingen ve utangaç mizaçlıdır. Ulemâda daha bariz olarak dikkati çeken bu hususiyet, büyük ölçüde aldıkları dinî ve ahlaki terbiye ve yetiştirme tarzından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle âlimlerimiz; genellikle sessiz ama vakur, boş söz (**mâ lâ ya'nî**) konuşmaktansa, susmayı tercih eden, kendi kendini methetmek hatta kendinden söz etmek bir yana, başkaları kendilerinden söz ettiğinde sıkılan, rahatsız olan bir halet-i rûhiye'ye sahip olduklarını belirtmemiz bir hakşinaslık olur.

İlmiye sınıfı "**kerameti kendinden menkul**" şöhret düşkünü sıradan insanlar değildir. Esasen ulemânın methedilmeye ihtiyacı da yoktur. Çünkü onlar şöhretin değil, ulvi bir misyonun hizmetkârlarıdır. Bu itibarla âlimlerin pek çok meziyetlerinin tespit edilmesi de zorluklar arz etmektedir. Milletin ma'şerî vicdanının kendilerinde inkişaf edip tezahür ettiği bu seçkin (ancak biraz da sır) insanlar, ancak kendileri olmaksızın aşılması imkânsız olan durumlar ortaya çıktığında, şahsiyetlerini izhâr (bir bakıma deşifre) etmek zorunda kalırlar. İstiklal şairimiz merhum Mehmet Akif bu durumu kendi şahsında şu duygusal ifadelerle terennüm etmektedir.

Toprakta gezen gölgeme toprak çekilince
Günler şu heyulayı da er geç silecektir
Rahmetle anılmak ebediyet budur amma
Sessiz yaşadım, kim beni nerden bilecektir.

Bu durum, sadece ulemânın değil, genellikle bölge insanının da nev'i şahsına münhasır (tipik) bir liderlik özelliğidir. Karakter âbidesi, bu sessiz, sakin fakat vakur insanların şöhret olma ya da başkalarının medh-u senâsından nemâlanma gibi bir basitliliğe ihtiyaç duymayacakları kuşkusuzdur. Meçhul kalmış kahramanları, âlimleri

malum kılmak uzun ve yorucu çalışma gerektiren bir iştir. Hele bir de tarihe mal olmayı, sessiz kalmayı, sırf Allah rızası için çalışmayı ve emeğinin karşılığını sadece Allah'tan beklemeyi ve ebediliği dünyada meşhur olmaya tercih eden bir millet için bu durum daha zordur. Bu güzide insanlar

"Künyem taştan silinsin silinmesin ne çıkar
Dost düşmanım sevin sin sevinmesin ne çıkar
Ölürsem iman ile Kur'an'ım ile bana kâfi,
Meçhul olsun mezarım, bilinmesin ne çıkar"

demeyi tercih ederler. Bu bakımdan tevazu örneği pek çok İspirli âlim hemşerilerimiz, kendi yakın çevresinde bile keşfedilemeden yıldızlar misali fani dünya semasından sessizce kayıp ebediyete intikal etmişlerdir.

IV. Çoruh vadisi, coğrafi bünye itibarıyla de esasen küçük ilçelere bölünmeye müsait/elverişli değildir. Bölgede yer alan ilçelerin sınırlarının idari zaruretten kaynaklandığı kuşkusuzdur. Başka bire ifade ile bölgenin beşeri ve fiziki coğrafyasını kesin ve belirgin çizgilerle ayırmak imkânsız gözükmektedir. Çünkü her ilçe merkez kabul edildiğinde diğer ilçeler, bu merkezi bütünleyen organik bir yapı arz etmektedir. Gerçekten bu bölgenin, beşeri ve coğrafi yapısıyla, nev-i şahsına münhasır şivesiyle, zengin kültürüyle, etnisitesiyle, homojen bir yapı arz ettiği görülmektedir. Bu bakımdan, sadece coğrafi-jeolojik yapısı itibarıyla değil, ilmi coğrafyası itibarıyla de **İspir'i, Bayburt'u, Yusufeli'ni, Tortum'u, Olur ve Oltu'yu, Narman'ı** kısaca Erzurum bölgesinin beşeri ve fiziki coğrafyasını bir bütün halinde değerlendirmenin daha isabetli olacağı kanaatindeyim.³¹

V. Erzurum Bölgesinin önemli bir parçasını oluşturması ve özellikle **Orta Asya** ve **Kafkaslar** ile **Anadolu** arasında önemli bir köprü ve geçit koridoru olması itibarıyla **Çoruh Vadisi** ³² ve **İspir**, sadece Anadolu'nun maddi fethi ve Türkleşmesi

³¹ 1927-1928 Tarihli Devlet Sâlnâmesi'nden iktibas ettiğim istatistiki bilgilerin (s. 525), Erzurum İlinin ve İspir ilçesinin sosyal bünyesinin analizinde önemli ipuçları vereceği kanaatindeyim. 1927-1928 yılı itibarıyla Erzurum il genelinde toplam 52 adet boşanma hadisesi vuku bulmuştur. İspirde boşanma olayı yoktur. Aynı yıl itibarıyla **adam öldürme, gasp, hırsızlık, zina, adam yaralama, haneye tecavüz, dolandırıcılık, emniyeti sù-i istimal, devletin resmi görevlilerine mukavemet** ve benzeri diğer yüz kızartıcı **ağır** ve **âdî** olmak üzere il genelinde işlenen suç sayısı 233 dür. Bu sayı içinde İspir'in payı sadece 2 dir. Örneğin İspir'de bu tarihlerde **gasp, silah çekme, hırsızlık, zina, fuhuş, kız kaçırma, adam yaralama, dolandırıcılık, emniyeti suiistimal ve resmi makamların emrine muhalefet** suçu bulunmamaktadır.

³² 1299 Tarihli Erzurum Vilayet Sâlnâmesinde (s.174), **ÇORUH** ismi yerine **CORUK** (جروك) adının kullanıldığı dikkati çekmektedir.

açısından değil, Orta Asya Hanefiliğinin Anadolu'ya intikalinde ve İslamlaşması sürecinde de önemli görevler icra ve ifa etmiştir.

Anadolu'nun İslam ile en erken tanışan bir coğrafyası üzerindedir. Daha Hz. Ömer (r.a.) döneminde İslam ile tanışan bu bölge³³, özellikle Doğudan Batıya doğru seyreden Oğuz akın ve göç dalgalarında daha önce bölgeye yerleşen Kıpçak Türklerinden itibaren hep han sahibi olmuş, pek çok insanı ev sahibi olarak konuk edip ağırlamıştır. Bu bakımdan Orta ve Batı Anadolu'da yetişen pek çok âlimde nisbî de olsa Erzurum'un payı bulunmaktadır. Başka bir ifade ile göç dalgasının sürekli olarak doğu batı istikametinde gerçekleştiği dikkate alınırsa esasen Anadolu'da, Balkanlar'da daha genel bir ifadeyle Türk –İslam coğrafyasında temâyüz eden her bilgin biraz Erzurumludur.

Hayat şartları göçü zorunlu kılmaktadır. Özellikle zirai ekonominin egemen olduğu tarihsel şartlardaki ekonomik ve sosyal hayatı göz önüne bulundurulduğunda tarih boyunca İspir'in sürekli olarak göç verdiği³⁴ dikkati çekmektedir. ³⁵ Cumhuriyet öncesi ve sonrası göçler dikkate alındığında, bugün Ankara'da İstanbul'da, İzmir'de hatta Trakya'da Erzurumlu mahalleleri bulunduğu gibi Tokat, Amasya, Yozgat, Kırşehir vb. Orta Anadolu illerinde Erzurum nüfusundan çok Erzurumlu, İspir dışında İspirdekenden onlarca kat fazla İspirli bulunduğu müşahade edilmektedir³⁶. Örneğin

³³ Belazuri'nin ifadesine göre Erzurum bölgesi Hz. Ömer döneminde Hicret'ten 19-20 yıl sonra fethedilmiştir. Bkz. Ahmed b. Yahya Belazuri, **Futûhu'l-Buldân** (Tercüme Mustafa Fayda). Sevinç Matbaası, Ankara, 1987. s.252

³⁴ Şahsen kendim bu duruma tipik bir örnek oluşturmaktayım. Babam İspirin İyidere, annem ise Karataş köyündendir. 1940'lı yıllarda ekonomik zaruretle devlet tarafından Muş iline iskân edilen İspirli bir ailenin çocuğu olarak Muş'ta doğmuşum. ancak Erzurum-İspir kültürü ile yetişmiş, yoğrulmuş ve İspir özlemi ile yaşamışım. Dedemin ninemin mezarları burada durdukça, görevim gereği Ankara'da yaşıyor olsam bile bütün zürriyetim ruhen İspir'de yaşamaya devam edecektir. Zira bir İspirli için İspir sadece bir coğrafya değil, iman ile bütünleşen vatanıdır.

³⁵ Merhum **Cevat Dursunoğlu**'nun ifadesine göre Birinci Dünya savaşından önce Erzurum ilinin nüfusu 70.000 iken, Savaştan sonra bu nüfus 8.500'e inmiştir. Resmî Devlet Sâlnâmesine göre 1304 yılı itibariyle İspir'de 104 cami, 40 medrese bulunmaktadır. Aynı yıl itibariyle İspir nüfusu 16.829 erkek, 15688 kadın olmak üzere toplam 32.517 dir. Bu tarihte Erzurum il merkez nüfusu 38.904 dır. 1310 yılında İspir nüfusu 17.456 erkek, 16.340 kadın olmak üzere toplam 33.802 dir. (**Sâlnâme-i Vilayet-i Erzurum**, s.139) 1925 tarihinde ise İspirin toplam nüfusu 36848 dir. Buna göre nüfus artışının nisbî olduğu ve o yıllarda bile İspir'in sürekli göç verdiği anlaşılmaktadır. Bkz. 1925 tarihli **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnâmesi** s.390.

³⁶ Tetkik edebildiğim kadarıyla Osmanlı Devlet Sâlnâmelerinde (örneğin, **1314.1315.1316 ve 1326 Tarihli Sâlnâmeleri**), İspirin köyleri nüfus yapısı, eğitim öğretim, tarım ve ekonomik durum ile ilgili önemli resmi istatistikler yer almaktadır. Ayrıca Erzurum Vilayet Sâlnâmelerinin (örneğin, **1310 Tarihli Sâlnâme**, s. 102 – s. 152 "**Erzurum Vilayetine Dair Malumatı İcmâliyye**" başlığı altında **Tanzimat**'tan itibaren Erzurum'a tayin edilen valiler, il müftüleri, hâkimler, diğer resmî erkân ile il'in genel durumu, hem de Erzurum'un en önemli ilçelerinden birisi olması itibariyle İspire dair önemli bilgiler yer almaktadır. **1310 Tarihli Erzurum Vilâyet Sâlnâmesine** göre (s.152) **İspirde 143 köy**

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivindeki 12.09.1935 tarihli bir Bakanlar Kurulu Kararı³⁷, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün onayıyla İspir kazası halkından Ahmet oğlu **Şevket Akın**'ın toprağı olmadığı için geçim sıkıntısı çektiğinden Erzincan'ın **Tercan** kazasına yerleştirildiğini göstermektedir.³⁸ Bu örnek karar sürekli olarak yaşanan göç olgusunun sebeplerine dair de önemli ipuçları vermektedir.

1945 yılında çıkartılan çiftçiyi topraklandırma kanunu çerçevesinde başta İspir olmak üzere Erzurum'un İspir dâhil diğer ilçeleri, **Bayburt, Trabzon, Artvin, Ardahan** ve **Rize**'den yüzlerce aile **Muş, Van, Elazığ** gibi nispeten tarıma daha elverişli illere iskân edilmiştir. Göç olgusunu Cumhuriyet ile başlatmak da isabetli değildir. Çünkü çok eski tarihlere uzandığı tarihi belgelerde açık olarak görülmektedir. Örneğin Başbakanlık Osmanlı arşivindeki bir belge³⁹, hicri 1077/1666 tarihinde **Tercan Kazasında İspir Köyü'nün** bulunduğunu ortaya koymaktadır. Devletin resmi kayıtları incelendiğinde, ekonomik sâiklerin yanında başka gerekçe ve sebeplerle de İspir'den başka bölgelere gerçekleşen göç veya nakil örnekleri de görülebilecektir. Osmanlı arşivi belgelerinden, kimi İspirililerin **Varna**'da fırıncılık yaptığı, kimi İspirililerin de **İslam** Dinini tebliğ etmek üzere uzak ülkelerde görevlendirildiği anlaşılmaktadır.

Örneğin Başvekâlet Osmanlı arşiv belgelerinde⁴⁰ İspirin **Hunut** karyesinden olup, **Varna** da fırıncılık yapmakta iken orada vefat eden **Karaca Hüseyin oğlu Mahmut b. Ali**'nin metrukâtına (miras bıraktığı mal varlığına) dair Varna şehbenderi

---

12 nahiye 5281 hane 17456 erkek 16340 bayan olmak üzere toplam 33796 nüfus; 104 câmi ve mescid, 40 medrese, 3 tekke ve zaviye, 5 türbe, 119 sıbyân mektebi (ilköğretim okulu) 41 dükkân ve mağaza 4 han178 değirmen, 4 fırın bir baruthane, 289 çeşme, 12800 ambar ve samanlık, 6000 civarında bahçe, 250 arsa ve mezraa bulunmaktadır. 1927-28 yılı itibariyle Erzurum ilinin merkez nüfusu 77.966; İspir ilçesinin toplam nüfusu ise 32278dir. Bugünkü mevcut nüfus durumu ile mukayese edilince İspir'in çok fazla göç verdiği açık olarak anlaşılmaktadır.

³⁷ Karar sayısı:2/3221; belge no,02.58.71.17.

³⁸ 1950 yılı itibariyle bazı illerin nüfusunu vermek, Erzurum'un verdiği göçün büyüklüğünü göstermektedir. Söz konusu yıl itibariyle

Eskişehir	:	274.571
Diyarbakır	:	294.618
Antalya	:	312.102
Gaziantep	:	328.082
Denizli	:	346.010
Kayseri	:	404.650
Erzurum	:	461.673 nüfusa sahiptir. Bu tarihte Ankara'nın nüfusu ise 818.271 dir.

Yukarıdaki rakamlara göre 1950 li yıllarda **Erzurum**, nüfus olarak **Eskişehir, Diyarbakır, Antalya, Gaziantep, Denizli** ve **Kayseri** illerinden daha kalabalıktır.

³⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 28/B 1077, Dosya no,339/17250 c.EV

⁴⁰ Bkz. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, 207, 38.UR. İM (Dosya no:207, gömlek no:38)

Şamil Bey'in yazısı yer almaktadır. Diğer taraftan **Ebûbekir el-İspirî** ⁴¹ İslam dinini tebliğ ve neşretmek üzere dönemin padişahı **Sultan Abdülmecit** tarafından Güney Afrika'da görevlendirilmiştir. **Ebûbekir Efendi** görevini ifa etmek üzere Güney Afrika'ya (**Capetown**) giderek oraya yerleşmiş ve sessiz sedasız görevini icra etmiş ancak Türkiye'ye dönmemiştir. Halen Güney Afrika'da yaşayan torunları İspirli olma bilincini kaybetmemişlerdir. Kısaca belirtmek gerekirse sürekli göç sebebiyle annesi babası İspirli olan pek çok âlim, şair, işadamı, siyasetçi, işçi-memur İspir dışında doğmuştur. Ancak İspir-Erzurum dışında doğan pek çok insan, aslının İspirli veya Erzurumlu olduğunu, açıklama ihtiyacını duymamakla birlikte, bir kısım hemşerilerimiz ise İspirli, Erzurumlu olduğunu açıkça beyan etmiştir. Örneğin, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Metinler Şerhi Uzmanı **Prof. Dr. Ali Nihat TARLAN**, babasının Erzurum'da dünyaya geldiğini ifade etmiştir.⁴²

Daha duygusal bir dil ile ifade etmek gerekirse İspir'den çıkan sesin aks-i sedası, ya **Varna**'dan ya **Yemen**'den; ya **Güney Afrika**'dan ya **Batum**'dan veya **Galiçya**'dan ya da **Çanakkale**'den gelmektedir. Kimi de **Dağlık Karabağ**'dan **İspir**'e oradan da **Erzurum**'a gelerek ilmiyle insanları tenvir eden karalar giyinmiş aksakallı **Hazık Muhammed Efendi** misali, kara bahtını ak kılacak aydınlık günlerin şafağını bekleyen soluk benizli **Dağlık Karabağ**'lı torunlarının haline esef ederek lisan-ı hal ile Mehmet Akif'in aşağıdaki şiirini terennüm edecektir.

Ben böyle bakıp durmayacaktım dili bağlı,
İslam'ı uyandırmak için haykıracaktım.
Gür hisli, gür imanlı beyinler coşar ancak
Ben zaten uzun boylu düşünmekten uzaktım
Haykır, kime lakin, hani sahipleri yurdum?..
Ellerdi yatanlar hep sağa baktım, sola baktım

⁴¹ 1840 yılında İspirde doğmuş (Kaynaklarda, **Ebûbekir Efendi'nin, aslen Irak'ın Şehrîzor** şehrinde olup daha sonra Erzurum'a geldiğine dair bilgiler de yer almaktadır. Ömer Lütfî, bkz. **Ümit Burnu Seyahatnamesi**) ve **Sultan Abdülmecit Han** tarafından görevli olarak Güney Afrika'da görevlendirilmiş, Türkiye'ye dönmemiş ve 1880 yılında Güney Afrika'da vefat etmiştir. Ebûbekir Efendi'nin hanımı daha o yıllarda Afrika'nın müstakbel önemini kavrayarak ilk defa bölgede yaşayan Müslüman kızlar için bir okul açarak günümüzdeki eğitim çalışmalarına rehberlik etmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebûbekir efendinin, **Ahmed Atâullah** ve **Ömer Celaüddin** isimli iki oğlu olmuştur. 1884 yılında **Kimberley**'deki Osmanlı Okulunda müdürlük de yapan oğlu Ahmed Atâullah, Türkiye'nin ilk Singapur başkonsolosudur. Çocukları **Hayrunnisâ Atala** ve **Rey Bekir Rüşdi Atala**'nın halen Güney Afrika'da yaşadığı ifade edilmektedir. Bkz. A. Van SELMS, **Güney Afrikada Bir Türk Âlimi**, (Çev. Yusuf Ziya Kavakçı) , **Diyanet İlmî Dergi**,1976,sayı,3, ss. 168-174.

⁴² İnan, Yusuf Ziya, Prof. Dr. **Ali Nihat Tarlan Hayatı Şahsiyeti ve Eserleri**, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1965. s.15

Feryâdımı artık boğarak naâşımı tuttum,
Bin parça edip şiirime gömdüm de bıraktım.
Seller gibi vâdîyi enînim saracakken,
Hiç çağlamadan, gizli inen yaş gibi aktım.
Yoktur elemimden şu soğuk kubbede bir iz,
İnler Safahat'ımdaki hüsrân bile sessiz.

Aslen Erzurum'lu veya İspir'li olan bazı hemşehrilerimizin yanlışlıkla Erzurum'dan başka illere nisbet edildiklerini belirtmeyi gerekli görüyorum. Örneğin son hâfız-ı kütübümüz Avrupalı müsteşriklerin bile ilim almak üzere kendisine müracaat ettikleri **İsmail Saip SENCER**'in; Prof. Dr Süheyl **ÜNVER** ve İbrahim Alaaddin **GÖVSA** tarafından İstanbul'lu⁴³; İsmail Hami **DANIŞMEND** tarafından Kastamonulu⁴⁴; Prof.Dr. İsmail Hakkı **UZUNÇARŞILI** ve Tortumlu değerli hemşehrimiz, Prof.Dr. Ziyaeddin Fahri **FINDIKOĞLU** tarafından da Arapgirli olduğu ifade edilmiştir. ⁴⁵ Ancak değerli hemşehrimiz Abdurrahim Şeref **BEYGU**, İsmail Sâib **SENCER**'in babası Binbaşı Muhammed Şevkî Bey'in Erzurum'da Kurbanzadeler ailesine mensup olduğunu, İsmail Saip **SENCER**'in de Erzurum'da doğduğunu tereddüde yer bırakmayacak biçimde ortaya koymuştur ⁴⁶

Bu konuya bir başka örnek de değerli hem şehrimiz merhum Ziya Paşa oluşturmaktadır. Genellikle edebiyat tarihi kaynaklarında Ziya Paşa'nın, (babasının görevi sebebiyle İstanbul'da doğduğundan dolayı) İstanbullu olduğu kaydedilmektedir. Ancak "**Ziya Paşa Üzerine Özel Bir Araştırma**", yapan Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mehmet Kaya Bilgegil, İstanbul'da doğan Ziya Paşa'nın babasının İspir'in, **Kerap** köyünden olduğunu ortaya koymuştur. Bu gerçeği tespit eden merhum Bilgegil hocaya teşekkür borçluyuz.⁴⁷

E. Sonuç

⁴³ İbrahim Alaaddin **Gövsâ**, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, s.195

⁴⁴ İsmail Hami Danişmend, **Türklük Dergisi**, c.II, sayı 12, (1940) s.326

⁴⁵ **Türk Tarih Kurumu, Belleten c.IV, sayı 13, 1940, s.146; İş Mecmuası, sayı 23-24 (1940) s.159**

⁴⁶ Abdurrahim Şeref Beygu, **Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri**, Bozkurt Basımevi, İstanbul, 1936, s.264. Bu önemli eserin II. cildinin yazma halinde kızımda olduğu ifade edilmektedir. Hem bu yazma eserin hem de Server Cemalettin Revnakoğlu'nun "**Erzurum Meşâhiri**" başlıklı çalışmasının neşredilmesi faydalı olacaktır.

Geniş bilgi için Bkz. Ebu'l-Ulâ Mardin, **Huzur Dersleri, İsmail Akgün Matbaası**, İstanbul, 1956,1966, II, s. 989-990

⁴⁷ Mehmet Kaya Bilgegil, **Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma**, Sevinç Matbaası, Ankara, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum,1979, s.5.

Sonuç olarak şunu belirtmek isterim. Kazançlı işler, büyük projeleri, büyük projelerin gerçekleştirilmesi de planlı ve uzun vadeli çabayı gerektirir. Bizde tarih yazıcılığının en kadim türlerinden birisini özellikle **tercüme-i hal** türünden eserler oluşturur. (من ورخ مؤمنا فکاتما احياه) “**Kim bir mü'minin tarihçe-i hayatını yazarsa, sanki onu ihya etmiş, ma'nen diriltmiş olur**” düsturu bu gerçeğe işaret etmektedir⁴⁸. Ancak bu tür ilmi sempozyumlarda kolaycılığa kaçıp hafızalarımızda yer etmiş birkaç ismi tekrar etme yerine, bilimsel yöntemlerle çalışarak unutulan değerlerimizi yeniden gün ışığına çıkarmanın cehd ve gayretine girmeliyiz. Ekip ruhu içinde çok uzun zaman, bazen aylar hatta yıllar çalıştıktan sonra konuşmalıyız. Önemine binaen bir daha tekrar vurgulamak istiyorum ki çok çalışıp az konuşmalı dedelerimiz gibi kalıcı iş yani **amel-i sâlih** üretmeliyiz.

Bu ideali gerçekleştirmek üzere İspirli âlimlerin önce isim olarak tespit edilmesi için geniş bir klasör oluşturmalı, isimleri tespit edilen âlimlerimizin her biri için ayrı birer dosya açılmalıdır. Bundan sonra da Kâtip Çelebinin **Keşfüzzunun'u** Bağdatlı İsmail Paşa'nın **İdâhu'l-Meknûn (Keşfüzzunûn Zeyli)** ve **Hediyetü'l-Ârifin** isimli eserleri, Taşköprüzade İsamuddin Ahmed Efendi'nin **Şekâiku'n-Nu'mâniyye'si** ve bu eserin Türkçe tercüme ve zeylleri, Bursalı Muhammet Tahir'in **Osmanlı Müellifleri**, Ebu'l-Ulâ Mardin'in **Huzûr Dersleri**, Muhammet Süreyya'nın **Sicill-i Osmânî'si** Şemseddin Sâmî'nin **Kâmusu'l-A'lâm, İl Şer'iyye Sicilleri**, münhasıran **İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri**, **Devlet ve Vilâyet Sânameleri**, Meşihatı İslâmiyye tarafından düzenli olarak neşredilen **Ceride-i İlimiye** ve özellikle Tanzimat'tan sonra özellikle sultan II. Mahmut'tan itibaren eğitimde yapılan islahat gereği medreselerde okuyan öğrencileri için tutulan **talebe kayıt defterleri** tetkik edilerek ilgili âlimin dosyasına kaydedilmelidir. Ayrıca kültür tarihimiz açısından birer hazine niteliğinde olan ve İslam âlimlerinin hayatlarının ve eserlerini detaylı olarak anlatan tabakât kitapları (**Tabakâtu'l-Fukahâ, Tabakâtu'l-Müfessirin, Tuhfetu'l-Hattâtin ve Menâkıb-ı Hünerverân**) türü eserler ve bu konuya kaynaklık edecek diğer yayınlar en ince ayrıntısına kadar taranarak fişlenmelidir. Ayrıca İstanbul'da bulunan ve Osmanlı devletinin bütün resmi belgelerini dökümante eden **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**'ndeki siciller taranarak mevcut âlimler ile ilgili bilgiler ilgili dosyaya kaydedilmelidir. Cumhuriyet dönemi âlimlerimiz için de aynı yöntemden hareketle Ankara'daki **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**'ndeki ve başta **Diyanet İşleri Başkanlığı** olmak üzere diğer kurum ve kuruluşların personel ile ilgili şahsi sicil

⁴⁸ Mardin, a.g.e, I,611.

dosyalarından **Emekli Sandığı**'nın arşivinden faydalanılarak veri tabanı oluşturulmalıdır. Kanaatimizce her ilçe âlimleri için yapılan fragmanter nitelikli bu çalışmaların bütünleştirilmesi ile Erzurum bölgesinin ilmi haritası nisbeten daha derli-toplu olarak ortaya konulabilecektir.

Doğrusu Osmanlı Devlet Arşivindeki belgelerin gergef işler gibi işlenen yazı biçimi, ince sanat ve estetik ruhu, hiçbir ayrıntıyı ihmal etmeyen ilmî hassasiyet ve belgelerin muhafazasındaki ciddiyet ve itina, Osmanlı Devletinde kayıt dışı hiçbir şeyin olmadığını ve Devlet'in ihtişamını ortaya koymaktadır. Osmanlı Arşivindeki belgeler bir bakıma **akl-ı selîm**'in, **zevk-i selîm**'e yansımasıdır. Bu belgeler, okuyanları hem cezp etmekte hem de hayrete düşürmektedir.

Ulemânın kaleminden akan mürekkep ile şehitlerin kanını özdeş kabul eden bir kutlu dinin mensuplarıyız. Devletimizi ebed- müddet kılan güç de bu ruhta gizlidir. Öyleyse bu ruh yaşadıkça milletimiz de devletimiz de, medeniyetimiz de inşaAllâh ebediyen yaşayacaktır. Toprağın altındaki varlığımız, sadece zengin yer altı maden yataklarımızdan ibaret değildir. Zengin ilim ve kültür tarihimiz, özellikle tarihe mal olmuş âlimlerimiz düşünüldüğünde, sadece maddi olarak değil beşeri-manevî olarak da toprağımızın altının, üstünden daha az değerli olmadığı görülecektir.

Tebliğimi yine milli şairimiz Mehmet Akif merhumun bir dörtlülüğü ile bitirmek isterim.

Gök kubbenin altında yatar al kan içinde.
Ey yolcu, şu topraklar için can veren erler,
Hakkın bu velî kulları taş türbeye girmez.
Ğufrâna bürünmüş yalnız Fatıha bekler.

Değerli ilim adamları, güzide misafirler

Bu vadi, tarih boyunca büyük ideallere, ulvî davalara gönül veren büyük insanlar yetiştirmiştir. İnşallah Bölgemiz, bu üstün istidâdını muhafaza edecek ve büyük idealistler yetiştirmeye devam edecektir. Bu samimi düşüncelerle, tarih boyunca büyük âlimler yetişmiş olan **Çoruh Vadisi**'nden yeniden büyük âlimlerin yetişmesini temennî ve niyaz ediyorum. Bu Cennet Vatanı ihyâ etme uğrunda kalemi ile millet olma mücadelesinde öncülük eden âlimlerimize ve milletimizin bekası için göz kırpmadan kanını feda eden şehitlerimize Rabbimden rahmet niyaz ediyorum.